

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

١٠٤٦٥٢

دانشگاه قم
دانشکده الهیات و معارف اسلامی
پایان نامه کارشناسی ارشد علوم قرآن و حدیث

عنوان:

بررسی سندی، دلالتی و ترجمه روایات تفسیری امام صادق (علیه السلام)
در جزء سیزده قرآن کریم

استاد راهنما:

دکتر محمد علی تجری

استاد مشاور:

دکتر سید رضا مؤدب

نگارش:

بتول خطاط

بهار ۱۳۸۷

۱۰۴۶۵۴

کتابخانه اساتید و محققان
دانشگاه قم

۱۳۸۷ / ۱۶ / ۲۷

چکیده

این رساله با عنوان بررسی روایات تفسیری امام صادق(ع) که شامل ترجمه، بررسی شیوهی و دلالتی است جمع آوری شده و دو فصل به شرح زیر تنظیم گردیده است: در فصل اول طرح تحقیق به همراه کلیات مفاهیم و اصطلاحات دلالتی و حدیثی، میزان حجیت روایات تفسیری و روش تفسیری امام صادق(ع) تعریف شده‌اند. در فصل دوم روایات تفسیری که امام صادق(ع) ذیل آیات جزء سیزده قرآن کریم بیان فرموده‌اند از تفاسیر روایی جمع آوری شده و پس از آن کلیه روایات از منابع اصلی استخراج گردیده و ترجمه شده‌اند و سپس همه‌ی احادیث به صورت جداگانه مورد بررسی سندی و دلالتی قرار گرفته‌اند. احادیث جمع آوری شده در این تحقیق ۱۳۹ حدیث ذیل ۵۲ آیه می‌باشند، که از میان آنها ۲۵ حدیث از نظر سندی معتبر و بقیه مرسل و مهمل و یا مجهول می‌باشند و یا راویان آنها مورد جرح واقع شده‌اند ولی از نظر دلالت قریب به اتفاق احادیث معتبراند.

کلید واژه‌ها

تفسیر روایی، روایات تفسیری، تفسیر امام صادق(علیه السلام)، بررسی سند و دلالت احادیث

فهرست مطالب

عنوان

صفحه

مقدمه.....	۱
فصل اول: کلیات.....	۳
بیان موضوع.....	۴
ضرورت تحقیق.....	۴
پیشینه تحقیق.....	۴
روش تحقیق.....	۵
بحثی در حجیت روایات تفسیری اهل بیت (علیهم السلام).....	۷
روش تفسیری اما صادق (علیه السلام) در آیات قرآن کریم.....	۹
۱. تفسیر.....	۹
۱-۱- معنانشناسی.....	۹
۱-۲- بیان احکام.....	۱۰
۱-۳- بیان اخلاقیات.....	۱۰
۱-۴- استشهاد به آیات قرآن کریم.....	۱۰
۱-۵- بیان قصص و تاریخ.....	۱۰
۱-۶- بیان مثال و مورد.....	۱۰
۲. تأویل.....	۱۰
۳. جری و تطبیق.....	۱۱
۴. قراءات.....	۱۱
۵. فضائل سور.....	۱۱
اصطلاحات سندی.....	۱۲
الفاظ مدح.....	۱۲
ثقه.....	۱۲
وجه.....	۱۲
ثبت.....	۱۳

صفحه	عنوان
۱۳	جليل يا جليل القدر.....
۱۳	من اصحابنا.....
۱۳	الفاظ جرح و ذم.....
۱۳	ضعيف.....
۱۳	مضطرب الحديث.....
۱۳	مضطرب المذهب.....
۱۳	مرتفع القول.....
۱۳	الفاظ قائل حديث.....
۱۴	سمعت، حدثنا، اخبرنا.....
۱۴	الفاظ و اصطلاحات سلسله‌ی سند.....
۱۴	صحيح.....
۱۴	حسن.....
۱۴	موثق.....
۱۴	ضعيف.....
۱۴	مسند.....
۱۵	مصحف.....
۱۵	منقطع.....
۱۵	مرسل.....
۱۵	مشترك.....
۱۵	مجهول.....
۱۵	مهمل.....
۱۶	مباحثی پیرامون سند روایات و رجال حدیث.....
۱۶	بررسی مصادیق عده کلینی در «عده من اصحابنا».....
۱۶	توثیقات خاص و عام.....
۱۸	نکته‌ی آخر.....
۱۹	فصل دوم: متن احادیث به همراه ترجمه و بررسی سندی و دلالتی آنها.....
۲۰	سوره یوسف.....

صفحة	عنوان
٢٠.....	آيه ٥٥.....
٢٤.....	آيه ٧٠.....
٢٥.....	آيه ٨٦.....
٢٧.....	آيه ٨٩.....
٢٨.....	آيه ٩٣.....
٤٠.....	آيه ٩٤.....
٤٢.....	آيه ٩٥.....
٤٤.....	آيه ٩١-٩٢-٩٧-٩٨.....
٤٨.....	آيه ١٠٦.....
٥٤.....	آيه ١٠٨.....
٥٩.....	آيه ١٠٩.....
٦٢.....	آيه ١١٠.....
٦٧.....	سوره رعد.....
٧١.....	آيه ١.....
٧٣.....	آيه ٤.....
٧٥.....	آيه ٧.....
٨١.....	آيه ٨.....
٨٥.....	آيه ٩.....
٨٧.....	آيه ١١.....
٩٢.....	آيه ١٥.....
٩٣.....	آيه ١٦.....
٩٥.....	آيه ١٩.....
٩٧.....	آيه ٢١.....
١٠٨.....	آيه ٢٢.....
١١١.....	آيه ٢٨.....
١١٢.....	آيه ٢٩.....
١١٥.....	آيه ٣٨.....

صفحه	عنوان
۱۱۷	آیه ۳۹
۱۲۱	آیه ۴۱
۱۲۲	آیه ۴۳
۱۳۰	سوره ابراهیم
۱۳۱	آیه ۵
۱۳۳	آیه ۷
۱۴۱	آیه ۱۲
۱۴۳	آیه ۱۶
۱۴۴	آیه ۲۲
۱۴۶	آیه ۲۴-۲۵-۲۶
۱۵۴	آیه ۲۷
۱۵۸	آیه ۲۸-۲۹
۱۶۲	آیه ۳۱
۱۶۴	آیه ۳۴
۱۶۵	آیه ۳۵
۱۶۷	آیه ۳۶
۱۷۲	آیه ۳۷
۱۷۳	آیه ۳۸
۱۷۴	آیه ۴۱
۱۷۶	آیه ۴۵
۱۷۸	آیه ۴۸
۱۸۱	منابع و مأخذ

تقدیم به

این پایان نامه را به محضر ائمه اطهار (علیهم السلام) مخصوصاً به پیشگاه مقدس حضرت بقیة الله الاعظم حجة بن الحسن العسکری (عجل الله تعالی فرجه الشریف) و رئیس مذهب، حضرت امام صادق (علیه السلام) تقدیم می نمایم.

همچنین به روح پدر بزرگوارم، که تمامی موفقیت های زندگی ام را بدیون زحمات و دعای خیر ایشان هستم.

یا ایها العزیز مسنا و اهلنا الضرّ و جثنا بیضاعة مزجاة فأوف لنا الکیل و تصدق علینا، إن الله یجزی المتصدقین. (یوسف/۸۸)

تقدیر و تشکر

با سپاس بی کران به درگاه خداوند مَنان، که به این حقیر توفیق بررسی آیات قرآنی و روایات اهل بیت (علیهم السلام) را عنایت فرمود و با درود و صلوات فراوان بر خاتم الانبیاء حضرت محمد(ص) و اهل بیت پاکش.

و با تشکر و سپاس از اساتید بزرگوار استاد راهنما، دکتر محمدعلی تجری و استاد مشاور، دکتر سیدرضامؤدب به خاطر راهنمایی و ارشادهای ارزشمندشان در تدوین پایان نامه، و نیز از زحمات مادر بزرگوارم که حق بزرگی بر گردن من دارند و تمامی موفقیت‌های زندگی‌ام را مرهون زحمات ایشان می‌باشم.

در پایان از زحمات گرانقدر و راهنمایی‌های ارزنده‌ی برادر گرامیم جناب حجة الاسلام عبدالامیر خطاط که مرا در نوشتن پایان نامه یاری فراوان نمودند تقدیر می‌نمایم. همچنین از همسر گرامیم که مرا در تدوین پایان نامه یاری نمودند سپاسگذارم.

مقدمه

حدیث در اصطلاح کلامی است که حاکی از قول یا فعل یا تقریر معصوم (علیه السلام) باشد و بر آن خبر و سنت و روایت نیز اطلاق شده است.^۱

حدیث و سنت در حقیقت، بیان تفسیر قرآن و کلام الله است و متمم قوانین و حقایق موجود در قرآن به شمار می‌روند و دلایل بسیاری از قرآن و سنت و اجماع و عقل در حجیت آنها وجود دارد، در آیات ۳۱ آل عمران، ۵۹ و ۱۳۶ نساء، ۱۵۸ اعراف و ۶۴ نحل، مسلمانان به صراحت به ایمان و تسلیم و اطاعت و پیروی مطلق از پیامبر (ص) دعوت شده اند. اینکه بیان و تفسیر آیات الهی به عهده‌ی آن حضرت است و واضح است که اگر سخنان، اعمال و تقریرات پیامبر اکرم (ص) سندیت و حجیت نداشته باشد نباید خداوند او را مأمور بیان و تفسیر قرآن نماید و اطاعت از وی را واجب سازد.

درباره‌ی حجیت سخنان و افعال و تقریرات دیگر معصومین (علیهم السلام) نیز آیات و روایات بسیاری وجود دارد که آیه تطهیر (۳۲/احزاب) و آیه ذکر (۴۲/نحل) که به تصریح بیشتر مفسران بر حجیت سخن و فعل و تقریر اهل بیت (علیه السلام) دلالت دارند، از جمله‌ی این آیات اند.^۲

حدیث ثقلین که در بیشتر کتب فریقین آمده نیز بر حجیت اهل بیت (علیه السلام) در کنار قرآن دلالت دارد. و لذا یکی از مهندترین علومی که باید از ائمه (علیه السلام) اخذ گردد و بدین وسیله شناخته شود علم تفسیر است. می‌توان گفت تا اواخر قرن چهارم تفسیر مورد پسند همه‌ی فرق اسلامی تفسیر اثری بوده است و لیکن متأسفانه در گذر زمان آفات بسیاری بر روایات مخصوصاً روایات تفسیری ائمه (علیهم السلام) وارد شده که از جمله‌ی آنها، حذف اسانید، شیوع جعل و تحریف و رواج اسرائیلیات در آثار تفسیری را می‌توان نام برد.

بنابراین با توجه به اهمیت روایات تفسیری در فهم بهتر قرآن، بررسی و تتبع پیرامون این احادیث ضروری به نظر می‌رسد. در این تحقیق روایات تفسیری امام صادق (علیه السلام) ذیل آیات جزء

۱. کاظم مدیرشانه چی، علم الحدیث، (قم، اسلامی، ۱۳۷۹)، ص ۸.

۲. محمدحسین طباطبایی، المیزان فی تفسیر القرآن (قم: جامعه مدرسین حوزه علمیه، ۱۴۱۷ق)، ج ۱، ص ۲۰۵.

سیزدهم قرآن کریم و شرح گردیده و مورد بررسی سندی و دلالی واقع شده است. مجموع روایات نقل شده از امام صادق (علیه السلام) ذیل آیات جزء سیزدهم قرآن کریم عبارت اند از ۱۳۹ حدیث در ذیل ۵۲ آیه که ذیل ۱۵ آیه از آیات پایانی سوره یوسف (از آیه ۵۸ تا پایان سوره) و ۱۷ آیه ای آیات سوره رعد و ۲۰ آیه از آیات سوره ابراهیم آمده است. مطالب این تحقیق در دو فصل کلیات، نصوص احادیث به همراه ترجمه و بررسی سندی و دلالی آنها آمده است.

فصل اول:

کلیات

۱. بیان موضوع

تفسیر روایی یا نقلی آن است که در تفسیر آیات از روایات استفاده گردد خواه آن روایت تفسیری از پیامبر (ص) و ائمه اطهار صادر شده باشد (طبق نظر شیعه) و یا به عقیده اهل سنت کلام صحابه را شامل گردد.^۱ از آنجا که مسلمانان صدر اسلام در مسأله فهم قرآن به روایات تفسیری اعتماد داشتند، به ویژه اینکه شیعیان به جهت اتصال روایات اهل بیت (علیهم السّلام) به سرچشمه وحی، همچون آیات قرآن آنها را می پذیرفتند، سبب شد که این روش تفسیری مهمترین و مطمئن ترین راه دستیابی به حقایق معارف قرآنی بشمار آید.^۲

این تحقیق، در بردارنده مجموعه روایاتی است که در تبیین و توضیح آیات جزء ۱۳ قرآن از امام صادق (علیه السّلام) نقل شده است. مجموع این روایات، ۱۳۹ روایت در ذیل ۵۲ آیه است که ترجمه شده و مورد بررسی سندی و دلالتی قرار گرفته اند.

۲. ضرورت تحقیق

با نظر به روایات وارده از ائمه معصومین (علیهم السّلام)، اعم از روایات تفسیری و فقهی و غیر آن، در بین آنان روایات مخدوش و غیر صحیح فراوانی به چشم می خورد، به طوری که بررسی متن و سند این احادیث ضروری به نظر می آید. این بررسی و تفحص در حوزه فقهی به صورت گسترده ای انجام گرفته است ولیکن در مورد سایر احادیث چنین تبعی، علیرغم اهمیت و ضرورت آن، انجام نشده است، در صورتی که شناخت و بررسی احادیث تفسیری نیز اهمیتی کمتر از احادیث فقهی نداشته، بلکه برای فهم مراد و مفهوم آیات، استفاده از آنها کاملاً ضروری به نظر می آید.

۳. پیشینه تحقیق

افزون بر روایاتی که در باب های مختلف از امام صادق (علیه السّلام) رسیده است، بخصوص در زمینه تفسیر که به صورت پراکنده در کتابهای حدیثی نقل و گزارش شده و یا شاگردان آن حضرت تدوین کرده اند و ازین رفته است، دو کتاب به نام های «مصباح الشریعه» و «تفسیر جعفر الصادق» به آن حضرت نسبت داده شده است.

۱ محمد هادی معرفت، التفسیر والمفسرون فی ثوبه القشيب (مشهد: الجامعه الرضويه للعلوم الاسلاميه، ۱۴۱۹ق، ج ۲، ص ۲۱).

۲ عباسعلی عمید زنجانی، مبانی و روشهای تفسیر قرآن (تهران: وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی، ۱۳۷۳ش)، ص ۱۹۱.

مصباح الشریعه، که در ایران توسط آقای حسن مصطفوی تحقیق و چاپ گردیده و ظاهر کلمات که در آغاز هر باب با مدح و بزرگداشت حضرت آمده، نشان می دهد که این کتاب دست کم توسط حضرت نگارش یافته است. درباره کتاب تفسیر امام صادق (علیه السلام) نیز باید گفت: در آن مباحث تفسیری و تأویلی وجود دارد و ردپای عقاید باطنی در آن دیده می شود. نسبت این کتاب به امام نیز ثابت نشده است.

به جز دو کتاب مذکور، اثر دیگری در زمینه روایات تفسیری امام صادق (علیه السلام) که به زیور طبع آراسته شده باشد مشهود نیست و تنها تحقیقی که در این زمینه به صورت مدوّن و مکتوب وجود دارد و در حال پیگیری و تدام است، جمع آوری و بررسی روایات تفسیری امام صادق (علیه السلام) تا جزء چهاردهم قرآن است که طی سیزده پایان نامه توسط دانشجویان دانشگاه قم به انجام رسیده و دفاع شده است. امید آن است که در آینده ای نه چندان دور، این بررسی در تمامی جزءهای قرآن انجام گرفته و به صورت یک مجموعه روایات تفسیری امام صادق (علیه السلام) درآید.

۴. روش تحقیق

روش تحقیق در این پایان نامه، همانند اغلب مطالعات حوزه علوم انسانی و دین پژوهی، به صورت کتابخانه ای بوده است، زیرا که منابع مورد استفاده این پایان نامه به صورت کتابخانه ای بوده اند و روش اینجانب در این تحقیق بدین صورت بوده که:

ابتدا احادیث تفسیری امام صادق (علیه السلام) در جزء سیزده قرآن کریم، از تفاسیر «البرهان» و «نورالثقلین» به طور همزمان جمع آوری شده، همچنین به تفسیر «کنزالدقایق» و «العیاشی» نیز مراجعه گردیده است و پس از دقت و امعان نظر، موارد مشترک غیر ضروری حذف گردیده است، همچنین در کنار تفاسیر روایی شیعه، تفسیر «الدر المنثور» و «جامع البیان» طبری نیز مورد ملاحظه قرار گرفت که متأسفانه هیچ روایتی از امام صادق (علیه السلام) در جزء سیزده در این دو تفسیر یافت نشد.

در مرحله بعد، کلیه احادیث از منابع اصلی آن استخراج گردید و برخی از احادیث مرسل که در منابع دیگر به صورت مسند نقل شده بود، مسندسازی شد، سپس با استفاده از کتب لغت و در مواردی با استفاده از ترجمه کتاب های حدیثی ترجمه گردید. آنگاه با مراجعه به کتب رجالی متقدم و متأخر، احوال راویان احادیث استخراج شده و در ذیل هر حدیث وثاقت و ضعف راویان آن مشخص گردید و بدین ترتیب، احادیث مورد بررسی سندی واقع شد.

در بررسی دلالتی و شرح احادیث نیز با توجه به مضامین احادیث و با مراجعه به مضامین احادیث و با مراجعه به کتب تفسیری، شروع کتب حدیثی و فقهی و لغوی و امثال آن، نکاتی در تبیین احادیث و توضیح آن‌ها مطرح شده و در مواردی که احادیث اختلاف ظاهری با هم داشتند، نکاتی در رفع این تعارضات ظاهری مطرح گردید.

بحثی در حجیت روایات تفسیری اهل بیت (علیهم السلام)

پاسخ به حجیت یا عدم حجیت روایات تفسیری منوط به این پاسخ در حوزه ی حجیت یا عدم حجیت خبر واحد است، به این دلیل به این مطلب می پردازیم که آیا خبر واحد حجت است یا خیر و اکنون در این باره به اختصار به سخن یکی از نویسندگان اشاره می نمائیم که چند دیدگاه رادر حجیت یا عدم حجیت خبر واحد مطرح می کند و ما با استفاده از سخن ایشان دو دیدگاه عدم حجیت و حجیت را بررسی می نمائیم:

۱- عدم حجیت

* در میان علمای پیشین شیعه می توان این قول را به شیخ طوسی نسبت داد که در مقدمه تبیان درباره ی آنچه می تواند مرجع مفسر باشد می نویسد: «سزاوار است به دلایل صحیح عقلی یا شرعی از قبیل اجماع یا روایت متواتر از کسانی که پیروی از سخنانشان واجب است رجوع نمود و به خصوص در این مورد، اگر از مواردی باشد که راه شناخت آن علم است خبر واحد پذیرفتنی نیست و هر تأویل نیازمند به شاهد لغوی باشد تنها شاهدهی پذیرفتنی است که میان واژه شناسان معلوم و شایع باشد و اما طریق های واحدی که در قالب روایت های شاذ و الفاظ نادر دیده می شود قطع آور نیست و نمی توان آنها را گواه بر کتاب خدا گرفت و سزاوار است در آنها توقف کرد».^۱

۲- حجیت

آیت الله سبحانی در این باره می نویسد: «رجوع به علم رجال اختصاصی به روایات فقهی ندارد، بنابراین همان گونه که فقیه برای شناخت روایات صحیح از روایات ناصحیح چاره ای جز رجوع به این علم ندارد، بر محدث و مورخ اسلامی نیز واجب است در بررسی قضایای تاریخی به این علم مراجعه کند، زیرا دست ناپیدای جعل و وضع در میدان تاریخ و امور مربوط به مناقب بیشتر از میدان روایات فقهی بازی گری کرده است و نیکو این است که بیشتر کتابهای تاریخی که در دوره های پیشین نگارش شده مسندان نه مرسل مانند تاریخ و تفسیر ابن جریر طبری که هر دو در میدان تفسیر و تاریخ و اسناد و روایات خود را ذکر می کند و بدین وسیله می توان خبر صحیح را از ضعیف باز شناخت...»^۲

۱. در تمامی بحث ر. ک. علی اکبر کلاتری ارسجانی، نقش دانش رجال در تفسیر و علوم قران (قم: دفتر تبلیغات اسلامی، ۱۳۸۴ ش)، ص ۱۶-۲۱.

۲. محمد بن حسن طوسی، تبیان (بی جا: مکتب الاعلام الاسلامی، ۱۴۰۹ ق)، ج ۱، ص ۶.

۳. جعفر سبحانی، کلیات فی علم رجال (قم: مرکز مدیریت حوزه علمیه، ۱۴۱۰ ق)، ص ۴۹۰.

با بررسی این دو دیدگاه به سه دلیل قول دوم را می‌پذیریم:

۱- بنای عقلاء

شکی نیست که بناز عقلای قدیم تا جدید بر این است که به خبر واحد عمل کنند و زندگی چنان است که با اعتنای به خبر واحد به گردش درخواهد آمد، و با هر خبری وثوق به صدق آن پیدا می‌شود هر چند، راوی هم ثقة نباشد بدون التزام به اینکه راوی معتقد به عقیده خاص و یا از طائفه‌ی خاصی باشد و این سیره‌ی عقلاست.

۲- آیه نَبَأُ «یا ایها الذین آمنوا إن جاءکم فاسق نبیاً فتنیونوا أن تصیبوا قوماً بجهالةٍ فتصبحوا علی ما فعلتم نادمین»^۱

در ذیل آیه حجیت خبر واحد مطرح شده و تکلیف در مورد عمل به خبر واحد معین گردیده است.

۳- اخبار

اخبار بسیاری از ائمه (علیهم السلام) در مورد عمل به خبر واحد رسیده است و حتی به تواتر برای جواز عمل به قول ثقة و صادق روایات آمده است و آن به حدی است که نمی‌توان منکر و یا حتی منکر تواترش شد و این روایات را سید الطائفه محقق بروجردی در جامع احادیث شیعه جمع کرده است از جمله این روایات عبارت است از:

روی عبدالعزیز بن المهتدی: قال: سألت الرضا (علیه السلام) فقلت: انی لا القاک فی کل وقت فممن أخذ معالم دینی؟ قال: خذ عن یونس بن عبدالرحمن.

همچنین تقریرات^۲ بسیار زیادی نیز از پیامبر (ص) و ائمه اطهار (علیهم السلام) در عول به قول ثقات وجود دارد و در واقع زندگانی ایشان سرشار از عمل به قول ثقات بوده است.^۳

۱. قرآن، حجرات: ۶.

۲. حدیث و خبر معصوم عبارت از کلامی است که حاکی از قول یا فعل یا تقریر معصوم (علیه السلام) باشد. کاظم مدیر شانه چی، علم الحدیث، ص ۸.

۳. جعفر سبحانی، اصول الحدیث و احکامه فی علم درایة قم: موسسه امام صادق، ۱۴۲۶ق، ص ۱۳۵-۱۴۱.

روش تفسیری امام صادق (علیه السلام)

احکام دین و مسائل شرع، از اموری است که در قرآن کریم به صورت اجمال و کلی و مطلق آمده است و بدون شک، تفصیل احکام شریعت و فروع مسائل شرعی به تفصیل در لسان معصوم و تقریر آنان بیان شده است. در واقع، سخن و فعل و تقریر معصوم در بیان و توضیح و تشریح کلیات احکام و اخلاق و آدابی است که در قرآن به صورت اجمال مطرح شده است. خداوند تعالی در قرآن کریم خطاب به پیامبرش می فرماید: «وانزلنا الیک الذکر لتبین للناس ما نزل الیهم ولعلهم یتفکرون» و لذا وظیفه اساسی پیامبر (ص) بیان و توضیح اموری است که در قرآن آمده و هر آنچه که از ایشان و همین طور ائمه اطهار (علیهم السلام) در مورد شریعت صادر شده در واقع همان تفسیر قرآن کریم است.^۱

از آنجا که پیامبر (ص) و ائمه اطهار (علیهم السلام) مبین کلام وحی اند، بهترین و معتبرترین تفسیر برای کلام خداوند باید از گفتار ایشان اخذ گردد، لذا برای دستیابی به تعالیم والای اسلام، لازم است با روش تفسیری ایشان آشنا گردیم. در این تحقیق، با توجه به محدودیت آن، شیوه تفسیری امام صادق (علیه السلام) را با توجه به روایات ذکر شده از ایشان در ذیل سوره های جزء ۱۳ قرآن یعنی سوره یوسف و ابراهیم و رعد به اختصار مورد بررسی قرار می دهیم و از آنجا که در فصل آینده برای هر یک از موارد شواهدی یافت می شود، در این قسمت برای هر مورد تنها به ذکر یک مثال بسنده می کنیم:

۱- تفسیر (تبیین معنای ظاهری)

تفسیر به تعبیر علامه، بیان معنای آیات قرآن و کشف مقاصد و مدالیل آنهاست.^۲ امام صادق (علیه السلام) در مورد بسیاری از آیات به بیان و تبیین معانی و الفاظ آن پرداخته اند به طوری که:

۱-۱- گاه به معناشناسی آیات پرداخته اند و مراد آیه را تبیین نموده اند. برای مثال، در مورد آیه ۵۵ سوره یوسف که می فرماید: «قال اجعلنی علی خزائن الأرض ائی حفیظ علیم» می فرمایند: «حفیظ بما تحت یدی، علیم بکل لسان»^۳

^۱ تفسیر و المفسرون فی ثوبه القشیب، ج ۲، ص ۲۶.

^۲ محمد حسین طباطبائی، المیزان فی تفسیر القرآن (قم: جامعهی مدرسین حوزه علمیه، ۱۴۱۷ق) ج ۱، ص ۴.

^۳ ر.ک. حدیث ۲

۲-۱- گاه بیان احکام می نمایند و احکامی را که در آیه مطرح شده بیان می کنند، اعم از اینکه واجب یا مستحب باشد. برای مثال، در توضیح آیه ۳۱ سوره ابراهیم که می فرماید: «قل لعبادی الذین آمنوا یقیموا الصلاة و ینفقوا مما رزقناهم» در مورد ادای زکات چنین می فرمایند:

«ان الله عزو جل فرض للفقراء فی احوال الاغنیاء فریضة لا یحمدون إلا بأدائها و هی الزکاة...»^۱

۳-۱- گاه به نکات اخلاقی آیات اشاره می کنند. برای نمونه در حدیث ۶۶ می خوانیم که امام صادق (علیه السلام) با یادآوری آیه ۲۱ سوره رعد که می فرماید: «والذین یصلون ما أمرالله به أن یوصل و یخشون ربهم و یخافون سوء الحساب» عملاً به انجام صله رحم پرداختند.^۲

۴-۱- گاه حضرت برای تبیین نکاتی، به آیات قرآن کریم استشهد می نمایند. چنانچه با استشهد به آیه ۱۱ سوره رعد که می فرماید: «ان الله لا یغیر ما بقوم حتی یتغیروا و ما بأنفسهم» چنین می گویند که: «ان الله قضی قضاء حتما، لا ینعم علی عبده فیسلبها ایاه قبل أن یحدث العبد دنیا یتوجب بذالك الذنب سلب تلك النعمه»^۳

۵-۱- گاه حضرت امام صادق (علیه السلام) در توضیح آیات قرآن کریم به قصص و تاریخ اشاره می نمایند. برای مثال، در توضیح آیه ۹۴ سوره یوسف که می فرماید: «ولما فصلت العیر قال ابوهم انی لأجد ریح یوسف لولا أن تفندون» فرمودند: «وجد یعقوب ریح قمیص ابراهیم حین فصلت العیر من مصر و هو بفلسطین»^۴

۶-۱- گاه حضرت برای تبیین معنای آیه به بیان مثال و مورد پرداخته اند، چنانچه در مورد آیه ۴ سوره رعد، زمین های مجاور همدیگر را به اقوام مجاور مثال زده اند و تشبیه نموده اند.

۲- تأویل (تبیین معنای باطنی)

«تأویل قرآن در لسان آیات کریمه و روایات مربوط به آن، در معانی ذیل بکار رفته است:

۱. معنای حقیقی و منظور واقعی برخی از آیات متشابه؛
۲. معنا و معارف باطنی آیات کریمه، اعم از آیات محکم و متشابه؛
۳. مصداق خارجی و تجسم عینی وعد و وعیدهای قرآن کریم در مورد آخرت و سایر پیشگویی های آن؛
۴. مصادیق برخی از آیات کریمه، که از دید عرف و افراد عادی پنهان است»^۵

۱ ر.ک. حدیث ۶۳.

۲ ر.ک. حدیث ۶۵.

۳ ر.ک. حدیث ۵۶.

۴ ر.ک. حدیث ۱۴.

۵ علی اکبر بابایی، غلامعلی عزیزی کیا، مجتبی روحانی راد، زیر نظر محمود رجبی، روش شناسی تفسیر قرآن (قم: پژوهشگاه حوزه و دانشگاه)، (تهران: سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی دانشگاه ها، ۱۳۷۹ ش)، ص ۳۰.

در این تحقیق، معنای دوم تأویل لحاظ شده است و از جمله موارد آن اینکه امام صادق (علیه السلام) در معنای «ألا بذکر الله تطمئن القلوب» فرمودند: «بمحمد تطمئن القلوب»^۱

۳- جری و تطبیق

جری و تطبیق، عبارت است از انطباق الفاظ و آیات قرآن بر مصادیقی غیر از آنچه آیات درباره آنها نازل شده است.^۲

از جمله روش های تبیین و شرح آیات، معرفی مصادیق آن است. آیات، غالباً مفهومی عام دارند و مصادیق گوناگون را پذیرا هستند. مصادیق، آنهایی هستند که به صورت عادی و عرفی، در زمان نزول، مشمول آیه بوده اند. (مصادیق اولیه) ولی این بدین معنا نیست که نتوان مصادیق ثانویه (جری و تطبیق) را در این دایره جای داد.

از جمله مواردی که امام صادق (علیه السلام) به تطبیق آیه اشاره می کنند، در حدیث ۶۹ است که در مورد آیه «والذین یصلون ما أمر الله به أن یوصل» در پاسخ عمر بن یزید فرمودند: «نزلنا فی رحم آل محمد (ص) و قد تکون قرابتک» و در ادامه به وی فرمودند: «فلا تکون ممن یقول للشیء إنه فی شیء واحد»^۳

۴- قراءات

مثل اینکه در مجمع از امام باقر و امام صادق (علیهما السلام) روایت شده که عبارت (من کل ما سألتموه) با تنوین قراءت می گردد.^۴

۵- فضائل سور

مانند اینکه امام صادق (علیه السلام) در فضیلت سوره ابراهیم می فرمایند: هر کس این سوره و سوره حجر را همواره در دو رکعت روز جمعه بخواند هرگز فقر و دیوانگی به او اصابت نخواهد کرد.^۵

۱. ر.ک. حدیث ۷۸

۲. محمد کاظم شاکر، روشهای تأویل قرآن، (قم: دفتر تبلیغات اسلامی، ۱۳۷۶)، ص ۱۴۷

۳. ر.ک. حدیث ۶۹

۴. ر.ک. حدیث ۱۲۸

۵. ر.ک. ۶۸